

VIKTORIJA ALADZIC

KÉT SZABADKAI POLGÁRMESTER A SZÁZADFORDULÓN

Szabadka az 1884-től 1914-ig terjedő időszakban két polgármester hivatali ideje alatt épült ki. Mindketten nagy hatást gyakoroltak a város építésére. Közülük az első, Lazar Mamuzic (Mamusich Lázár), aki bunyevác nemzetiségű volt, 1847-ben született, jogot Grazban, Bécsben és Budapesten tanult. Tanulmányainak befejeztével ügyvédi irodát nyitott Szabadkán. 1882-ben megválasztották a Magyar Országgyűlés képviselőjévé, 1884-ben pedig Szabadka polgármesterévé. Az a pillanat volt ez, amikor a tőkés gazdaság hirtelen virágzásnak indult a térségben, s ennek következményeként a városban gyors ütemű építkezések kezdődtek. A legtehetősebb szabadkai földbirtokosok a 19. század hetvenes éveinek végétől egyre több bérház és magánpalota építésébe fogtak a városközpontban. Később követte őket a polgári osztály újdonsült képviselőinek rétege, és a város képe rövid idő alatt igencsak megváltozott. A roskatag falusias házak helyén mindenfelé díszes paloták nőttek ki a földből. Lazar Mamuzic hivatalba lépésével egyidőben egy új építész-nemzedék is szárnyat bontott Szabadkán. Közülük Titus Mackovic (Macskovits Títusz), Raichl J. Ferenc (11869-1960), Koczka Géza és Gáli Adolf volt a legjelentősebb.

A városban Lajčo Poljakovic egymeletes háza nyitotta meg 1878-ban az intenzíven épülő emeletes házak sorát. Tervezője Tóth Mihály akkori szabadkai városi főmérnök volt, aki később Szegedre települt át. Egyben ez volt a városban az első neoreneszánsz épület. Ezt követően épül fel 1879-ben Stevan Milinovic és Kunecz Mór egymeletes bérháza, a nyolcvanas évek elején pedig Linczer András, Popovits Simon emeletes háza, Sanko Manojlovic, Petar Radisic emeletes bérháza, valamint Róth Józset, Weinhút Adolf és Jovan Radic egymeletes bérháza. A házak dekoratív homlokzatát általában a reneszánsz ihlette.

Ekkor, 1884-ben szélszélű áll be. Nem tudni, hogy ennek a szélszélűnek volt-e valami köze az új polgármester hivatalba lépéséhez, az azonban bizonyos, hogy a polgármester érkezését jelentős politikai változások tették lehetővé. Szabadkán a Liberális Párt került hatalomra, amelyet Lazar és Ago Mamuzic, illetve Mate Antunovic ügyvédek vezettek, az addig uralkodó baloldali párt pedig szétesett, és lassan le is tűnt a politikai színtérről. Ebben az évben veszi kezdetét az a tizenhét éves időszak, amely alatt Lazar Mamuzic polgármester irányította a várost. Ugyanebben az évben meg is nősült, és fiatal felesége, Jelisaveta Jakopcic gazdag hozománya révén megháromszorozta a vagyonát. Szabadkának ekkor 65.000 lakosa volt, s a század végére már 81.464.

Két évnyi kihagyás után ismét intenzív építkezés kezdődött, s Prokesch Mihály földbirtokos, aki a szabadkai vállalkozások élvonalába küzdötte fel magát, ekkor két egymeletes bérházat emeltetett a katonaság részére. Mindkettőt Koczka Géza tervezte, amint minden további házat, amelyekhez Prokesch Mihály tervet rendelt. Valamennyi háza neoreneszánsz jellegű volt. Prokesch ez idő tájt városi tisztviselőként teljesített szolgálatot, ő volt a felelős a katonaság beszállásolásának és szállításának, így a pozícióját kihasználva úgy döntött, hogy vagyona egy részét ennek a két háznak a fölépítésére fordítja, amiből azután nem is csekély biztos jövedelme származott. Az udvarba két istállót is építtetett, amelyekben 106 ló számára volt hely.

Raichl J. Ferenc: Szabadka, saját palotája (fent), és bérháza (lent)

Szabadka. Magyar stílusú ház. Vidékes gyönyörű földön. Sokan kényszerülnek megjelölni és közzé tenni a házunkat. Néha mondják, az első alkalom, midőn kollega hrs felnyom, mert minden évben három órát fel kell tenni. El kívánok foglalkozni – mi mint ezt a lapot is itt az újságban írom – börtönben és a legnehezebb időkben. Addig is öleltem és mind szívesen.

Prokesch Mihály már 1887-ben belekezdte egy újabb, ezúttal kétemeletes bérház építésébe. Mindaddig az volt a legnagyobb bérház, U alaprajzával három utcai oldalról szegélyezte a telket. Prokesch Mihály 1894-ben benyújtotta utolsó egymeletes bérházának építéséhez a kérvényt.

Három évvel azután, hogy Koczka Géza elkészítette Prokesch Mihály számára a mai Boris Kidric u. 15. sz. alatti bérház tervét, Léway Simon kérte fel, hogy készítsen számára

Szabadka központja a harmincas években, a Városházával

hasonló tervet egy kétemeletes bérpalotára a szomszédos telken, amely a mai Dura Dakovic és Engels utca között húzódott. Az épület zárt tömböt alkotott volna, téglalap alakú belső udvarral. A palota azonban sohasem épült meg. Lévy Simon az előző polgármester, Mukits János idején a városi közigazgatás főszámvevője volt, s egészen 1889-ig pénzügyi tanácsos. Az 1890. évi újraszámvetés alkalmával egyetlen szavazatot sem kapott. Az újságokban olyan mendemondáknak vált célpontjává például, hogy palicsi villáját városi tulajdonban levő faanyaggal kerítette be. Összeütközésbe került Lazar Mamuzic polgármesterrel is, akit saját lapjában (*Szabadkai Hírlap*) bunyevác orientációja miatt támadott. Végül teljes vagyonával csődbe ment, s 1900-ban öngyilkosságot követett el: vonat alá feküdt. A polgármesterrel való viszályának bizonyosan szerepe volt a bukásában.

A Prokesch-palotával a városban elkezdődött az egykori Roga-tó környékének beépítése. A tó helyén ekkor már csak a száraz meder volt látható, amelyet vasúti pálya szelt át, s itt állt a vasútállomás is. Az itt elterülő építési telkek ugyan mind elkelték már, de az ingoványos talajon a tulajdonosok nem kockáztatták az építkezést. Ekkor a polgármester úgy döntött, hogy másoknak példát mutatva ő épít ott elsőnek palotát. Lazar Mamuzic palotája Titus Mackovic terve alapján 1891-ben készült el. A tervező azt megelőzően, 1884 és 1890 között városi főmérnökként működött, minek folytán ezekben az években kevesebbet tervezett. 1891-ben visszatér a tervezőasztalhoz, s a polgármesterrel való barátságát ez a terv koronázza meg.

A polgármester háza két utca találkozásánál a sarki telket foglalta el. A ház földszintjén két bérlakás kapott helyet, amelyeket száraz kapubejárat választott el egymástól, az emeletet pedig csupán egy lakás töltötte be, a polgármesteré és családjáé. Az építész Raichl Ferenc, Lazar Mamuzic barátja lévén, a polgármester palotájának kibérelt lakásában lakott mindaddig, amíg föl nem építette saját otthonát, a ma is nevezetes Raichl-palotát.

A vasútállomás előtt újonnan kialakított sétány két oldalán igen gyorsan újabb palotákat emeltek: Vermes Lajosét 1892-ben a budapesti Jedlicska János tervei alapján, Leovics Simonét Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei szerint, és Sümegi Ferencét. A városban másfelé is folytatódott az emeletes házak építése; ilyen volt Dominus Simon ügyvédé, nemes Vojnich Máté (Mato Vojnic) nagybirtokosé, Joó Dezső kereskedőé, 1894-ben Kunecz Ignác kétemeletes bérpalotája Jakab Dezső terve alapján, s Josip Antunovic orvos bérháza,

A Vadász Pál tervezte lakóház, és a Kaszinó Szabadka központjában

majd Marija Zaric egyemeletes bérháza (1898), Fazekas Lajos kétemeletes bérpalotája (1899) stb.

Jakab Dezső, a híres Komor-Jakab építéscsapat vezetője (Komor Marcell tagja a 19. sz. kilencvenes éveinek közepén tűnt föl Szabadkán. Jakabot mint tartalékos tisztet katonai szolgálata során Nagyváradról Szabadkára helyezték át, s itt megismerkedett leendő feleségével, Irénnel, Tauszig Vilmos szabadkai kereskedő lányával. Az első terv azonban, amelyet Komor és Jakab Szabadkán megvalósított, nem ide készült. Ezt a zsinagógatervet az 1899-ben Szegeden meghirdetett pályázatra dolgozták ki. A pályázat első díját Baumhorn Lipót nyerte el, Komor és Jakab munkáját viszont megvásárolták.

A szabadkai zsidó közösség úgy döntött, hogy Komor és Jakab terve alapján építteti meg zsinagógáját. Az építés már 1901-ben elkezdődött, és a következő évben fejeződött be, s minden tekintetben egyedülálló alkotás született. Az akkoriban Közép-Európa-szerte épülő zsinagógák többségénél alkalmazott hosszanti térszervezés helyett ez központi szervezéssel készült, nyolc acéloszlop körül, amelyek fölé egy kivételes rabc-kupolaszerkezet került, azt pedig fakupola fedte. A kettős kupola tetőhéjazata horganyzott lemezből és Zsolnay-cserépből készült. A zsinagóga sarokrészeit, amelyekben a galériákra vezető lépcsők kaptak helyet, négy kisebb kupolával fedték be. A zsinagóga azonban nem csupán konstrukciója és belső térszervezése miatt tekinthető különleges alkotásnak, hanem dekoratív díszítése miatt is: falain a magyar népművészet ihlette stilizált motívumok láthatók.

A zsinagógát 1902-ben fejezték be, ugyanabban az évben, amikor új polgármester, Bíró Károly váltotta fel Lazar Mamuzicot. A magyar nemzetiségű Bíró Károly Szabadkán járta ki az elemi és a középiskolát, majd Budapesten jogot végzett. 1887-ben jogi doktorrá avatták. 1889-ben ügyvédi vizsgát tett, majd ügyvédi irodát nyitott Szabadkán. A századfordulón a város ellenzéki színterén megjelent a Bíró Károly vezette Nemzeti Párt. Mamuzic és a posztjára pályázó új jelöltek között az első erőpróba 1901-ben következett be. Két évtizedes liberális dominancia után először oszlottak meg fele-fele arányban a szavazatok, a következő évben pedig Bíró hívei adósikkasztás ürügyén kieszközölték Lazar Mamuzic leváltását. A megüresedett polgármesteri posztra 1902 decemberében Bíró Károlyt választották.

Az építőiparban bekövetkezett válság ellenére a város építése alig lankadó intenzitással folytatódott. Raichl Ferenc építész 1903-ban elkészítette saját két palotájának (egy lakó-

Komor Marcell és Jakab Dezső: Szabadka, Városháza

és egy bérpalota) tervét. A házak a vasútállomástól a városközpontba vezető újonnan kialakított sétányra kerültek. A városszépítő bizottság először elvetette a tervet azzal az indoklással, hogy nem illik a helyhez, s talán ezzel készítette arra az építőt, hogy a legsikerültebb alkotását hozza létre. Raichl a saját ízlése és kívánságai szerint a legapróbb részletekig kidolgozta elképzeléseit, a szívet használva fel épületéhez alapmotívumul. Raichl Ferenc sajnos nem sokáig élvezhette új otthonát: 1908-ban tönkrement, alig három és fél évvel azután, hogy beköltözött palotájába. Az épületet lefoglalták, s a teljes bútortzatot és a ház felszerelését árverésen értékesítették. Raichl ekkor Szegedre költözött, 1922-ben pedig Budapestre települt családjával.

A zsinagóga mellett a legjelentősebb építmény, amelyet Szabadkán a két építész, Komor és Jakab alkotott, a városháza. Ezt megelőzően azonban 1907-ben elkészítették egy kétemeletes banképület tervét (Szabadka Vidéki és Kereskedelmi Bank Rt.); az épület a mai Boris Kidric utcában található, a 4. számú ház. A bank épületén is szembejön a Komor és Jakab által az idők során kifejlesztett stílus jellegzetessége: az erdélyi művészet szimbólumainak és folklórmotívumainak bőséges alkalmazása. Már Lazar Mamuzic polgármester is hangot adott annak a kívánságának, hogy Szabadkán új városháza épüljön az 1826-1828-ban készült, azóta elavult barokk épület helyett. A szabadkai városháza első tervét Lechner Ödön készítette el 1896-ban, a terv azonban nem valósult meg. Mamuzic álmát utódjának, Bíró Károlynak sikerült valóra váltania. Az új városháza építéséhez hiányzott a pénz. A polgármester úgy döntött, hogy a város környékén elad mintegy kétezer holdnyi területet, s így nagyon gyorsan összegyűlt félmillió korona, amiből már tervbe lehetett venni a városháza építésének megkezdését.

A városi tanács pályázatot hirdetett az új városháza tervére, amelyet barokk stílusban Mária Terézia királynő dicsőségére szándékoztak fölépíteni. A pályázaton csak magyar állampolgárok vehettek részt. Az 1907. január elsejéig érvényes pályázatra tíz pályamunka érkezett, s közülük az első díjat Komor és Jakab munkája nyerte el, mely barokk épületet kívánt megvalósítani. Ugyanezen év végén a városháza építésével megbízott tanács ülésén Jakab Dezső közölte, hogy az új városháza mégsem barokk, hanem szecessziós stílusban épül meg. A fordulatot megindokoló Jakab egyik nyomós érve az volt, hogy így csökkenthetők az építés költségei. A városi építési tanács s maga Bíró Károly polgármester is elfogadta a változtatásokat, majd a városi képviselőtestület is jóváhagyta őket 1907. december 31-én. A bonyodalmak akkor kezdőd-

tek, amikor 1908. március 28-án a budapesti belügyminisztérium levélben tudatta, hogy a tervet nem fogadja el. Az Országos Középítési Tanács több kifogást emelt, és sok változtatást kívánt.

Mivel Marosvásárhelyen ekkoriban fejezték be – szintén Komor és Jakab tervei alapján – a városházát, Bíró Károly ellátogatott Bernády György marosvásárhelyi polgármesterhez, majd elutazott Budapestre, és mégis megszerezte a jóváhagyást, hogy Szabadkán szecessziós stílusban épülhessen meg a városháza, amely 1908-tól 1910-ig épült, majd még két év kellett a belső munkálatok befejezésére.

A városházával egyidőben építették az üdülőtelepet a Palicsi-tó mellett, amely már korábbról ismert volt gyógyfürdőként. A tervpályázatot 1904-ben írták ki, a kész munkák benyújtásának határideje 1906. február 1. volt. Az első díjas pályamunkát a Vágó-fivérek készítették, Vágó László és Vágó József, a második díjat Komor és Jakab munkája nyerte el, mivel azonban Szabadka vezetői nem tudtak egyetértésre jutni Palicsfürdő kiépítése kérdésében, a pályázati megoldásokat végül nem fogadták el. Így Komor és Jakab 1908. decemberében új tervet készített a női fürdőre. 1909-ben kidolgozták a nagyterasz tervét. A zenepavilon terve 1910-ben készült el, a víztornyot pedig befejezték. A döntés alkalmával valószínűleg itt is a polgármester barátsága nyomott legtöbbit a latban. A városházát és a palicsi fürdőegyüttest 1912. szeptember 15-én avatta fel ünnepélyesen Bíró Károly.

Tíri Gábor fordítása

MIKLÓSI-SIKES CSABA

RAMASSETTER VINCE (1806-1878)
SZEREPE SÜMEG 19-IK SZÁZADVÉGI FEJLŐDÉSÉBEN

Az alig hétezer lakost számláló dunántúli település építészettörténeti jelentőségét elsősorban a különböző művészettörténeti stílusok máig kitapintható „rétegei” adják meg. Kisváros lévén, történeti belvárosát jobbra elkerülte a modernizálás jegyében országsszerte meghirdetett bulldózerpolitika, ami azt jelenti, hogy az „újítani” vágyók alig produkáltak helyrehozhatatlan beépítéseket. Ellentmondásokkal tüzdelte története – főleg ami a kiegyezés és az első világháború közötti időszakot jelenti – egy olyan fejlődés és hanyatlás folyamatát mutatja, amely a Ramassetter család fellépésével igencsak ígéretesnek indult, csakhogy ez a lendület rövid ideig tartott. A század utolsó évtizedeiben az ellenzéki politizálás, s jobbra az ebből adódó gazdasági körülmények alakulása, ami egy elhibázott várospolitikával társulva végül a település fejlődésének látványos megtorpanásához vezetett. Talán Sümeg az egyetlen olyan település, amely nem tudott élni a történeti Magyarország millenárius éveinek előnyeivel, s a századfordulót követően városi rangját elvesztve (1907), nagyközséggé minősítették vissza. (Csak 1984-ben lett újra város.) Ennek a folyamatnak a hátterét és okait próbálom az alábbiakban röviden bemutatni.

Sümeg igen jelentős építészeti örökséggel bír. A belváros egész területe törvény által védett, a hivatalos jegyzékben szereplő műemléképületeinek száma eléri a 60-at. A település felett magasodó püspökvár a gótika és a reneszánsz építészet hagyományait őrzi. A török végnapjai egyben a bécsi